

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2022)

Feride SEYİTOVA

Bakü Mühendislik Üniversitesi
feliyeva@beu.edu.az

<https://orcid.org/0000-0002-2804-9231>

**İki El Yazma Nüsha Esasında İbrâhim
Gülşenî'nin Arapça Dîvanı**

*The Arabic Diwan of Ibrahim Gulshani on The Basis
of Two Manuscript Copies*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 27.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 21.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Atıf/Citation

Seyitova, F. (2022). İki El Yazma Nüsha Esasında İbrâhim Gülşenî'nin Arapça Dîvanı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (4), 1972-1988. <https://doi.org/10.34083/akaded.1195431>

Seyitova, F. (2022). The Arabic Diwan of Ibrahim Gulshani on The Basis of Two Manuscript Copies. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (4), 1972-1988. <https://doi.org/10.34083/akaded.1195431>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

*Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Öz

Şark medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olan tasavvuf, Dîvan edebiyatının zenginleşmesinde önemli rol oynamıştır. Birçok temsilcisi arasında binlerce yazar, şair ve düşünürün doğduğu bu akımın 16. yüzyılda Türk kültürüne kazandırdığı şahsiyetlerden biri Halvetilik tasavvufi mektebinin Gülşenî lik kolunun müessisi İbrahim Gülşenî 'dir. Kaynaklar İbrahim Gülşenî'nin, Diyarbakır (Amid) veya Azerbaycan'ın Berdâ ilçesinde doğduğunu, hayatının bir kısmını Akkoyunlular döneminde Tebriz'de, son 30 yılını ise Mısır'ın Kahire şehrinde tamamladığını belirtmektedir. Bazıları ondan el-Âmîdi, bazıları da el-Berdâi olarak bahseder. Edibin Türkçe, Farsça ve Arapça dîvanları ve 10'dan fazla eseri bulunmaktadır. Sınırların değil kültürün söz sahibi olduğu Doğu'da, her üç dile hakim olan yazarlar genellikle felsefi risalelerini Arapça yazmayı tercih ederlerdi, şiir ve lirik temalı eserler ise Farsça veya Türkçe yazılırdı. Ancak Arapça dîvan sahibi Türk edebiyatı temsilcileri de yok değildir. Müellifin tespit edilmiş eserleri arasında, iki el yazma nüshasına ulaştığımız ve karşılaştırmalı tetkike çalıştığımız Arapça bir dîvanı bulunmaktadır. Kaynaklarda on bin beyitlik olarak zikredilen Dîvan, iki kaside, 56 gazel ve 171 rubaiden oluşmaktadır. Makalemizde dîvanı mazmun, kompozisyon ve üslup açılarından incelemeğe çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, 16. Yüzyıl, Gülşenî , dîvan, Arapça şiirler.

Abstract

Sufism, which is an inseparable part of the Eastern civilization, played an important role in the enrichment of Diwan literature. One of the personalities of this ideology in the 16th century from which thousands of writers, poets and thinkers were born, is Ibrahim Gulshani who was the founder of the Gulshaniyyah branch of the Khalwati Sufi school. According to the historical resources Ibrahim Gulshani was born in Diyarbakır (Amid) or in the town of Berda in Azerbaijan, and lived part of his life in Tabriz during the Akkoyunlu period, and completed the last 30 years in Cairo, Egypt. Some refer to him as al-Âmîdi, others as al-Bardai. He has Turkish, Persian and Arabic dîvans and more than 10 works. In the East, where culture is significant, not borders, writers who were aware of all three languages generally preferred to write their philosophical treatises in Arabic, while works with poetry and lyric themes were written in Persian or Turkish. However, there are also representatives of Turkish literature who have an Arabic dîvan. Among the identified works of the author, there is an Arabic dîvan, which we tried to comparative study on the basis of two manuscript copies. The Diwan, which is mentioned in the sources with ten thousand couplets, consists of two qasidahs, 56 ghazals and 171 rubais. In our article, we tried to examine the dîvan in terms of content, composition and style.

Keywords: Classical Turkish Literature, 16th Century, Gülshani , dîvan, Arabic poems

Giriş

Hicri 3. Yüzyılda doğarak zamanla müesseseseleşen tasavvuf sonraki asırlarda zengin sufi edebiyatının yaranmasına ve intişarına tanık olmuştur. Sayısız temsilcisi arasında binlerce yazar, şair ve düşünürün ortaya çıktığı bu akımın 16. yüzyılda Doğu kültürüne kazandırdığı şahsiyetlerden biri Gülşenî yye tasavvuf yolunun kurucusu İbrahim Gülşenî (h. 826/1423-940/1534)'dir.

Kaynaklar İbrahim Gülşenî'nin, Diyarbakır (Amid) veya Azerbaycan'ın Berdâ ilçesinde doğduğunu, hayatının bir kısmını Akkoyunlular döneminde Tebriz'de, son 30 yılını ise Mısır'ın Kahire şehrinde tamamladığını belirtmektedir. Bazıları ondan el-Âmidi, bazıları da el-Berdâi olarak bahseder. Orta Asırlarda ilim ehlinin ziyaret ettikleri veya yaşadıkları birçok şehrin ismini kendilerine nisbet ittihaz ettiklerini dikkate alırsak, İbrahim Gülşenî'nin Diyarbakır'da doğmuş olsa bile Dede Ömer Ruşeni ile Karabağ'da görüşmesi ve bir dönem orada ikamet etmesi el-Azerbaycâni veya el-Berdâi olarak anılmasını mümkün kılmaktadır. Çünkü tarihi kaynaklarda Akkoyunlular Azerbaycan devleti olarak zikredilmektedir ve Gülşenî de yaşamının büyük bir kısmını Akkoyunlu devletinin pâyitahtı Tebriz'de Uzun Hasan'ın himayesinde geçirmiştir. Muhyî ve "Lemezât"ın yazarı Hulvî, Gülşenî'nin soyunu Hz. Muhammed'e değil, Oğuz Ata'ya bağlamaktadır. Faruk Sümer bunu, Akkoyunlular döneminde (özellikle Uzun Hasan) milli şuurun oluşumuna ve dindarlar üzerinde de etkili olduğuna bağlamaktadır (Konur, 2000, s.94). Memlûkler zamanında Tebriz'den Mısır'a göç eden şair, oradaki üç Azerbaycan şeyhinden biri idi (Şeyh Demirtaş, Şeyh Şahin). Memlûk sultanı Gansuh Gûri onu Mısır'a davet etmiş ve Kahire'deki Kubbetü'l-Mustafa'da Müeyyediye Camii'ne yerleştirmişti. Daha sonra Sultan Yavuz, Kahire'ye vardığında şeyhi ziyaret etmiş ve şair ondan Müeyyediye yakınlarındaki boş araziye bir medrese yapmasını istemiştir. İsteği kabul görmüş ve orada hicri 926-31 senelerinde bir hânkah inşa edilmiştir. Şeyh Gülşenî ömrünün sonuna kadar yaklaşık 10 yıl orada yaşamış, irşad faaliyetinde bulunmuş ve talebe yetiştirmiştir. H. 940 (1534) yılında veba hastalığına tutulmuş ve tekkesinde vefat ederek oraya defnedilmiştir (Konur, 2000, s.94; Musabeyli, 2012, s.82). Türbe, Kahire'deki Osmanlı mimari eserlerinin restorasyon projesine dahil edilmiş ve onarıma kapatılmıştır.

Şark edebiyatı geleneklerine bağlı kalan edip, üç dilde mesnevi, kaside, gazel ve rubai türlerinde eserler kaleme almıştır. Orta asırlarda Türkçe ve Farsça dîvan tertip etmek çok yaygın olduğu halde, Arapça dîvan çok zor ve sorunlu bir iş olarak kabul edilirdi. Çünkü Arapça, gramer ve leksik özellikleri dikkate alındığında, Orta Çağ'da bilim dili olarak nesir için daha uygundu. Klasik

edebiyat çalışmalarında Türk-Fars karşılıklı edebi ilişkilerine daha çok yer verilirken, Arap edebiyatı ile Türk edebiyatı arasındaki doğrudan etkileşimin daha zayıf olduğu fikri hakimdi (Yekta, 2003, s.446). Ancak dikkatli bir inceleme yapıldığında bu ilişkinin sanıldığı kadar zayıf olmadığını gözlemlemek mümkündür. Sınırların değil kültürün söz sahibi olduğu Doğu'da, her üç dile hakim olan yazarlar genellikle felsefi risalelerini Arapça yazmayı tercih ederlerdi, şiir ve lirik temalı eserler ise Farsça veya Türkçe yazılırdı. Ancak Arapça dîvan sahibi Türk edebiyatı temsilcileri de yok değildir.

Eserleri

Azerbaycanlı alim Azade Musabeyli İbrahim Gülşeni'nin dünya yazma kütüphanelerinde tespit edilmiş 3 dilde olan eserlerini bu şekilde özetliyor (Musabeyli, 2015, s. 91-92):

1. "Mânevi" (El-Mâneviyyü'l-Hafiyye) -Farsça
2. "Şerh-i Mesnevi" - Farsça
3. "Kenzü'l-Cevâhir" - Farsça
4. "Râznâme" – Türkçe
5. "Mâ-yi Meîn" (Risaletül-Etvar) - Türkçe
6. "Tefsîr-i Âye-yi Fahle' Na'leyk" – Farsça (Taha suresinin 12.ayetinin tefsiridir)
7. "Ezhâr-i Gülşen" - Farsça
8. "Çobannâme" - Türkçe
9. "Pendnâme" – Türkçe
10. "Muntehâbât-ı Makâlât-i Gülşeni" – Türkçe. Edibin şiirlerinin toplusu
11. Arapça Dîvan
12. Farsça Dîvan
13. Türkçe Dîvan

Şairin Türkçe eserleri Türkiye ve Azerbaycan'da incelenmiş olsa da Farsça ve Arapça eserleri araştırılmayı beklemektedir. Türkiye'de Gülşeni'nin hayatı ve eserleri hakkında muhtasar bilgiler, aynı zamanda müstakil çalışmalar daha önceki yüzyıllarda ortaya çıkmış, ancak şairin hayatı, fikirleri, mezhebi ve eserleri üzerinde muteber araştırmalar 19. ve 20. yüzyıllarda yapılmıştır. Örneğin Hocazade Ahmed Hilmî'nin "İbrahim Gülşeni" adlı eseri (Hocazade, 1322), Tahsin Yazıcı'nın (Yazıcı, 1951) kapsamlı doktora tezi ve Muhyî'nin menakibnâmesinin (Yazıcı, 1982) yayına hazırlanması gibi birçok çalışmalar bu konuya ışık tutmaktadır. Daha sonra Himmet Konur Gülşeni'nin hayatı,

tasavvufi ve edebi faaliyetleri hakkında bir kitap yayınlamıştır (Konur, 2000). Mehmet Akay, Mehmet Şahinalan, Neriman Şimşek, İbrahim Fazlan ve diğerlerinin çalışmaları edibin Türkçe eserleri ile doğrudan ilişkilidir. Farsça Dîvanı ve “Mesnevi-yi Mânevi”si ile ilgili yalnız Mehmed Lâli Fenâyi Efendi’nin eserin bir bölümünü şerh ettiği bilinmektedir (Fenayi, 1289). Azerbaycan’da Gülşenî hakkında ilk ve daha sonra kapsamlı araştırmalar, Azade Musabeyli’nin çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Alim, şairin hayatını yakından incelemiş, ayrıca Türkçe Dîvanı ve Türkçe mesnevilerini yayına hazırlamıştır (Musabeyli, 2012).

Yukarıda zikredildiği üzere, yazarın bilinen tek Arapça eseri dîvanıdır. Arapça tasavvufi dîvan telif etmek, Gülşenî’nin Arapçaya ve aruzun inceliklerine vâkıf olduğunun kanıtıdır. Ayrıca manevi tekamül süreci de şiirlerinin fesâhatını ve belâgatını artırmıştır. Şairle ilgili ilk kaynak Abdülvehhab Şârâni (898/1493-973/1565)’nin “Tabakatü’l-Kübra” adlı eserinde onun sayısız mücahedeler yaşadığını, dostu Ebu’l-Abbas el-Harisi ile birlikte onunla çok görüştüğünü, ancak onun okuma yazma bilmeyen, dili tutuk bir ümmi olduğunu, düşüncelerini ifade etmekte güçlük çektiğini zikreder (Şarani, s. 495). Aynı zamanda onun rahatı bozan mücahedeleri sevdiğini ve Acem meşayihinden olduğunu belirtir. Türkiye’deki başlıca Gülşenî araştırmacılarından olan Himmet Konur, Şârâni’nin tespitini “yazarın Arapçayı iyi bilmediği şeklinde değil, öğrenilen yabancı bir dilin konuşma diline uyum sağlama güçlüğü” şeklinde yorumlamanın daha doğru olacağını söylemiştir (Konur, 2000, s. 172). Kanaatimizce, “Tabakatü’l-Kübra” müellifinin bu ibareyi kullanması şairin Arapça dîvanına Türk uslubunun hâkimiyetine bağlanabilir. Çünkü on bin satırlık tasavvufi dîvan telif eden birinin diline “muğlak/kapalı” yakıştırması uygun görünmemektedir:

صمتي بيان جمع في الفرق اسمع افهم
ذا البكم صار نطقاً من صمت ناطقات

Sükûtum fark içre cem’in beyânıdır, dinle ki anlayasın,
Sükût sayesinde dilsiz bile konuşkan bir kimse olur
(Gülşenî A421, v. 5b).

Kaynak fetişizminden kaçınmanın yanı sıra, kaynaklarda yer alan bilgilerin sadece doğru açıklamaya ihtiyaç duyduğu kanaatindeyiz. Bu bağlamda tartışma konusu olan “ifade”, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Gülşenî’nin Arapça şiirleri Arap şairlerinin dîvan şiirleri ile karşılaştırıldığında onlarda Türk nefesinin varlığı ve Türk şiirine özgü sanatsal anlatım ve tasvir araçlarının kullanılması ile

bağlı olabilir. En basit örnek olarak “sâki” kelimesini gösterebiliriz. Türkçe ve Farsça yazılmış tasavvuf şiirlerinde bu ifade çok meşhur iken Arapça şiirlerde pek yaygın değildir, neredeyse hiç kullanılmamaktadır (kelimenin arap asıllı olmasına rağmen). Gülşenî, Arapça dîvanında “sâki”yi sıkça kullanmıştır:

ساقى شراب وصلى ناول بهجر ذات
في الصحو سكرى انظر من ذاك في الصفات

Sâki, vuslat şarabını Zâtın hicranıyla değiştirir,
Sahv içindedir sekr, buradan O'nun sıfatlarına nazar et
(Gülşenî A421, v. 2a).

Diğer taraftan, Şarani'nin Gülşenî hakkında “rahatı bozan mücahedeleri sevdiğini” bildirmesi, düşüncemize göre, Gülşenî ayınlerine iştiraki sonucunda oluşmuş bir kanaattir. Gülşenî dervişlerinin zikir merasimleri musikili, şiirli, hareketli olurdu ve Arap meşayih için garipsenecek bir durumdu. Aynı zamanda kaynaklarda bu dîvana şathiyyat benzetmeleri de yapılmıştır (Şarani, s. 495). Tasavvuf, fıkha dayanan geleneksel İslam anlayışının ötesinde, ruhsal yolculuğu çeşitli noktalarda aydınlattığı için aşına olmayanlar için anlaşılmas bazı unsurlar taşır. Bu anlaşılmas ifadelere şath adı verilmiş ve daha sonra şathiyat adlı bir edebi tür ortaya çıkmıştır. Dîvan'da hakikat alemine seyahatte iken dillendirildiği hissedilen ve içinden çıkılması mümkün olmayan pek çok beyit olduğunu dikkate alırsak şath isnatlarına hak vermeliyiz. Bütün bu sebepler Şarani'nin Gülşenî hakkında bu fikre kapılmasına zemin hazırlamıştır.

Arapça Dîvan'ın Yazma Nüshaları

İbrahim Gülşenî'nin makalemize konu olan Arapça dîvanının iki yazma nüshası tarafımızdan tespit edilmiştir: Bunlardan biri Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin tabi Yazmalar Enstitüsü'nde yer alan B-778 numaralı yazma nüshadır (Makalenin devamında A nüshası olarak bahsedilecektir). Bu nüsha Ruşeni'nin dîvanıyla birlikte aynı elyazma kitapta yer almış eksik nüshadır. Profesör Azade Musabeyli tarafından bulunmuştur. Bildiğimiz ikinci nüsha ise Tahsin Yazıcı'nın tek nüsha olarak bahsettiği Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi kütüphanesinde bulunan kütüphaneci Cevat Pur'dan satın alınan nüshadır - Üniversite A421 numaralı, daha sağlam bir el yazması kitapta yer almaktadır (Makalenin devamında B nüshası olarak bahsedilecektir). 2006 yılında Türkiyeli alim Abdullah Kızılcık, Şam'da Arapça 50 sayfalık bir giriş yazısı ile Ankara nüshasını esas alarak tertip ettiği dîvanı yayınlamıştır. Tek

nüshaya dayanarak hazırlandığı için birtakım eksiklikler yer almakla birlikte eserin matbu versiyonu da araştırmaya dahil edilmiştir.

Dîvan'ın Yapısı

Dîvan, geleneksel olarak kaside, gazel ve rubailer şeklinde sıralanmıştır. Kaynaklarda on bin mısra olarak zikredilen Dîvan'ın iki nüsha esasında 9789 mısra olduğu tespit edilmiştir. Varak düşmelerini de dikkate alırsak kaynaktaki bilgi ile uzlaştığına kanaat getire biliriz. İki nüshaya dayanılarak tertip edilen metinde iki kaside, 56 gazel, 171 rubai mevcuttur.

Dîvan'daki ilk kaside (ساقی شراب وصلی ناول بهجر ذات) matla'lı kaside olup 1152 mısradır. 34 varakta, 1b-36a yaprakları arasında yer almaktadır. Kaside, her yaprakta iki sütun şeklinde, her satırda iki mısra - bir beyit olarak nesih hattıyla yazılmıştır. 1b sayfası besmeleden sonra 13 satır, kalan sayfalar 17 satır ve 36a numaralı son sayfa bir tek satırdan ibarettir. Beyit sayısı son tek mısra hariç toplam 1152'dir. 12b, 31b ve 35b yapraklarından sonra yaprak düştüğü görülmektedir. 17a ve 17b tamamen harekelenmiştir ve mürekkebin renginin de açık olduğunu gözönünde bulundurursak, sonradan eklendiği varsayılabilir. İnce bir kalemle biraz özensiz yazılmıştır. Kasidenin geri kalanı, özellikle kelimelerin sonları ara sıra harekelenmiştir. Vezinleri farklı olsa da bu kaside -sonraki kaside gibi- Taiyye'dir.

Gülşenî Dîvan boyunca sembolik dili ustalıkla kullanmıştır. Dîvan'ı Ankara nüshasını esas alarak yayınlamış olan Abdullah Kızılıcık'ın şair hakkında "remzler şairi" demesi ve İbnü'l-Fariz ile benzerliğini göstermesi tesadüf değildir (Kızılıcık, 2006, s. 39-40).

Şair ilk kasidesinde düşüncelerini remzî dil kullanarak ifade ettiğini kendisi de işaret etmektedir:

جل الكلام عنا من فهم ذي بيان
مرموزنا مستر من اشهر اللغات

Bizim sözümüz beyana sığmadı,
Remzlerimiz en meşhur dillere bile açılmamış, saklı kalmıştır
(Gülşenî A421, v. 5a).

Gülşenî kasideye, kendi şahsında insanın dış ve içten müteşekkil garip bir varlık olduğundan bahsederek başlar. Sonu gayba çıkan bir sır tarafından yaratılan ve nefha-i mukaddese üflenen bir insanın tecelli anında, sekr-sahv, cem-fark, mahiv-ispat, fenâ-bekâ hallerinde yaşadıklarını şerh eder. Daha sonra yine kendi

şahsında hevâ ehlinin özelliklerini sıralar ve ibadetlerle ilgili kısma geçer. Ehl-i makâmın muhtelif hallerde tasviri, tabiri, hal, makâm, münkire hitap, keşif, tecellî, halil-celil gibi konularda çok akıcı bir üslupla düşüncelerini dile getirir. Sonra kâfirin alâmetlerini sıralar. Hal ehlinin vasıflarını gösterir ve avâmın, havâssın küfründen konuşur. Buradan itibaren kasidenin konusu daha da belirginleşmeğe başlar. Kasidenin sonunda şair özünü, sözünü metheder, sonuçlar çıkarır. 35b'de kaside tamamlanmış, bu yapraktan sonra yaprak düştüğü görülmektedir. Yazmalarda sayfalandırma her varakın “b” yüzündeki sol alt köşeye bir sonra gelen varakın “a” yüzündeki ilk satırda bulunan ilk kelimenin yazılmasıyla yapılırdı. Bu işaret kelimelere “ayak”, “müşir” veya “rakabe” denilmektedir (Çelik, 2022, s.147). 36a olarak numaralandırdığımız varakda sadece bir satırlık şiir mevcut olup ondan sonra yeni kaside başlamaktadır. Buna dayanarak yaprak düştüğünü iddia edebiliyoruz. 35 b sayfasına kadar kasidenin mazmununa bakacak olursak şairin kendini methetmeğe başladığını ve artık sona yaklaştığını anlamak mümkündür. Dolayısıyla düşen yaprak sayısının çok fazla olmadığını düşünmekteyiz.

Dîvan'ın üslubu akıcı, sanatsal anlatım ve tasvir bakımından zengindir, kasideler uzun olsa bile şairin kafiye sıkıntısı çekmediğini, bazı kafiyeleri tekrar etmesine rağmen muhtevanın farklı olmasına özen gösterdiğini görmekteyiz. Genellikle uzun kasidelerde şairler her 30-40 mısradaki bir tekrar kafiyeleri kullanırlardı. Kasidelerin çok uzun olmamasına özen gösterilirdi, çünkü uzadıkça hem kafiye bulma sorunu ortaya çıkar ve çok güzel başlayan kasidenin sonu başlangıca göre çok zayıf kalabilirdi. Dîvân'ın bir müşid tarafından müritlerine yol göstermek için kaleme alındığı da öğretici üslubundan anlaşılmaktadır. Beyitlerine “Ey tâlib” gibi hitaplarla başlaması, bunun en basit ispatıdır. Örneğin:

يا طالب التعلم علم الحياة اطلب

Ey öğrenmeye **talip kimse**, hayat ilmini talep et (Gülşenî A421, v.35b).

اخلع وجوه كونين أمر لك من الرب / في عالم المحبة يا طالب النجات

Ey nicâta **talip kimse**, Rabbinin sana emridir,
Muhabbet aleminde iki cihan sıfatlarından da sıyrılmış (Gülşenî A421, v.15a).

“Sâki, şarab-e vaslin nâvil bi-hicr-i zâti” matla'lı kaside şu beyitle başlıyor:

ساقى شراب وصلّى ناول بهجر ذات
في الصحو سكرى انظر من ذاك في الصفات

Sâki, vuslat şarabını Zâtın hicranıyla değiştir,
Sahv içindedir sekr, buradan O'nun sıfatlarına nazar et.

Kaside hezec bahrinde (mefailün mefailün failün) ile yazılmıştır. Sâkiye hitapla başlayan kasidenin sonu bizim için meçhul kalıyor, çünkü el yazması kitabın son sayfası düşmüş ve sadece son mısra kalmıştır.

فافهم بلا مقال أقوال مبكمات

Dilsizlerin konuşmasını konuşmadan anla
(Gülşenî A421, v.35b).

Dîvan'daki ikinci kaside "Tebdell fi hevâke" matla'lı olup aruzun hezec bahrindedir. (Mefailün Mefailün Feulün). 36a-46b sayfaları arasında yer almıştır. Her sayfada 17 beyit, 36a'da 15 beyit, 46b'de 12 beyit olmak üzere toplam 367 beyittir. Başlık şeklinde "İkinci kaside" (الفصيصة الثانية) ifadesiyle başlar, başlangıcı ve sonu mevcuttur. Bu kasidede yaprak düşümü yoktur, metin tam olarak yazmada yer almıştır.

Şair kasideye bu beyitle başlar:

تبدل في هواك كون ذات
بدا من وجهك وجهى صفات

Hevânı değiştir de Zâtı arzula
Ki sıfatların yüzü yüzünde görünsün
(Gülşenî A421, v. 36a).

Kasidesini şu beyitle sonlandırıyor:

خليلى من فؤادى في المحبّه
جليل القدر من وصف الصفاة

Muhabbet aleminde gönül dostum, halilim
Senin deęerin her türlü yüce vasfın üstündedir
(Gülşenî A421, v. 46b).

İlk kaside konularına göre birkaç bölüme ayrılabilir, ancak bu lirik kaside tek bir konu etrafında dönüyor: Kur'an-ı Kerim'in tefsiri, anlaşılması, yorumlanması, anlaşılması ve açıklanması. Burada şairin uslubu daha keskindir, emir hitaplarıyla

başlayan çok sayıda beyit vardır. Ölmeden önce ölmek, nefis, vahiy ilmi, zat-sıfatlar, ilme'l-yakîn gibi konularda görüşlerini aksettirmiştir. Lât, Menât, Uzza putlarını, diğer dinleri ve İslâm'ı tartışmanın merkezine koyarak düşüncelerini şiir diliyle aktarıyor. Hâl ve kâl, Allah'ın isim ve sıfatlarından bahseder, hubb ve muhabbet konularını işler, pek çok öğüt verir.

Genel olarak Gülşenî'nin tüm dillerdeki eserlerine bakarsak, Azade Musabeyli'nin deyişiyle şairin bir kalbi ve bir de Allahı vardır (Musabeyli, 2012, s. 281). Tüm eserleri de buna hizmet etmektedir.

Gazelleri

Şark edebiyatının en meşhur türlerinden olan gazel, daha önce Arap edebiyatında kasidenin içerisinde bir bölümdü. Emeviler döneminden itibaren bağımsız bir türe dönüşmüştür. Oradan Fars edebiyatına ve Türk edebiyatına dahil olmuştur. Aa, ba, ca kafiye sistemi ile beyit sayısı çoğunlukla 5-15 olan bu türde lirik temaların -aşk, sevgi, duygular- çok iyi ifade edildiği bilinmektedir. Gazelin ilk beytine matla', son beytine makta', en güzel beytine ise şah beyit denir. (İpekten, s.440-442)

Gazel, 13. yüzyıldan itibaren şöhretini yitiren kasidenin yerini almaya ve halk arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. 15. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında yaygın olarak kullanılan bu türe pek tabii Gülşenî de başvurmuştur. Tarafımızdan iki nüshada toplam 56 gazel tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi eksik, 54'ü tamdır. Bakü nüshasında gazeller kırmızı çerçeve içinde kırmızı mürekkeple yazılmış başlıklarla ayrılmaktadır. Ancak Ankara nüshasında düz metin şeklinde yazılmış, bir satır ara ile yeni gazele geçilmiştir. Ancak bazı gazeller bir sayfada bitip başka bir sayfada yeni bir gazele başladığında boşluk olmadığı için anlamak mümkün değildir. A nüshasında başlıkların ayrılmaması, sadece bu nüshaya istinad eden Abdullah Kızılıcak'ın bazı noktalarda iki gazeli bir gazel olarak takdim etmesine neden olmuştur. Örneğin, A/63b-64a sayfalarında yer alan 39. gazelin 64b'den başlayan bölümünü yeni bir gazel olarak yayımlamıştır. Bakü nüshasından hareketle Kızılıcak'ın yeni gazel olarak nitelendirdiği gazelin aslında öncekinin devamı olduğunu anlıyoruz (Gülşenî , B 778, v.12a). Aynı zamanda 44. ve 45. gazelleri de birleştirerek tek gazel şeklinde takdim etmiştir. İki ve daha fazla nüsha esasında metnin kurulması benzer yanlışlardan koruyor.

B nüshasındaki başlıklara gelince, bunlar özel isim şeklinde değil, "Bu da onun tecellisindedir", "Bu da onun hallerinden bahsedir", "Bu da onun mukaddes

nurlarındandır” şeklindedir. B nüshasındaki gazellerin tamamı bu türden serlevhalarla başlamaktadır. Maalesef bunlardan ikisi nüshanın durumundan dolayı okunamamıştır. Gazeller A nüshasının 46b-70b sayfalarında ve B nüshasının 1a-19a sayfalarında. Gazeller muzâ, remel, hezec, mütekârip, münserih bahirlerindedir. En uzun gazeli 34, en kısası 6 beyittir. Kasidelerde olduğu gibi gazelerde de tasavvufî ve dinî meseleler ön plandadır. Çoğu sâkiye, âşığa, münkire hitapla başlar.

“*Yâ mukleti mine'l-ayn nuru'l-huca ve zihni*” matla'lı 8 beytlik birinci gazel:

يا مُقَلَّتِي مِنَ الْعَيْنِ نَوْرَ الْحَجَى وَ ذَهْنِي
مَا الْبَدْرُ غَيْرَ وَجْهِكَ حَتَّى تَرَاهُ عَيْنِي

ذوقِي مِنَ الْمُحِبَّةِ شَوْقَ الْجَمَالِ مِنْكَ
يَالْبَيْتِي أَرَاهُ ذَا الْوَجْهِ عَيْنِ أَيْنِي

Ey gözümün bebeği, aklımın, zihnimin nuru,
Gözlerim senin vechinden gayrı bedr (dolunay) görmemiştir.

Muhabbet zevkim senin cemâlinin şevkinden ibarettir
Keşke senin vechini baş gözüyle bir görebilsem
(Gülşenî , A-421, v.46b-47a).

beyitleri ile başlar ve şair aşkı inkar edene seslenir, onu da bu zevki anlamaya çağırır. Bu küçük gazelde şair “muhabbet”ten gayrı her şeyin boş olduğunu dile getirmiş, nitekim 56 gazelin her birinde bu felsefenin rükünlerini açıklamaya çalışmıştır.

Rubailer

Klasik Doğu edebiyatında gerek dîvan sistemi içerisinde, gerekse rubailerden mürekkep müstakil eser olarak pek çok örnek mevcuttur. Gazel ve kasideden sonra en popüler nazım şekli olarak kabul edilen rubai, Arapça'da “dörtlük” anlamına gelir. Dört mısradan oluşur ve bahr-i hezcede yazılır. Fars edebiyatında ilk kez Rudekî tarafından yazıldığı rivayet edilen rubai dübeyt olarak da adlandırılmıştır (Öztürk, 2008, s.176-177). Fikirlerin kısa ve özlü bir şekilde ifade edilmesine olanak sağlaması, tasavvufun heyecanını dört satırlık bir nazım formatında anlatması ve müzik-şiir bağlantısının güçlü olması nedeniyle tasavvuf çevresinde popülerdir. Ebu Sa'id Ebu'l-Hayr (ö: 1049), Fars edebiyatında tasavvufî rubainin ilk yazarı olarak anılır. Rudekî (ö: 941), Ebu Sa'id Ebu'l-Hayr

(ö: 1049), Ömer Hayyam (ö: 1132), Mevlânâ Celaleddin Rumi (ö: 1132), Sultanu'l-âşikîn İbnu'l-Farız (ö: 1235), Ruhi Bağdâdi (v: 1605/1606) üç dilde bu türün en güzel örneklerini yaratmışlardır. (Öztürk, 2008, s.176-177)

Daha önce zikrettiğimiz üzere, iki nüshanın karşılaştırılması sonucunda toplam 171 rubai tespit edilmiştir. Bakü nüshasında, el yazması kitabın 19a yaprağından başlayan rubailer, “Ve lehu rubaiyyat” başlığı altında kaside ve gazellerden ayrılarak 31b yaprağına kadar devam etmiştir. Ayrıca kırmızı bir mürekkep çerçevesi eklenerek daha düzenli hale getirilmiştir. Ankara nüshasında özel bir başlık ayrılmamış, 70b yaprağındaki gazellerden sonra doğrudan rubaiye geçilmiş ve rubailer 84b yaprağında sona ermiştir. Ankara nüshasında 159 beyit ve bir rubainin ilk beyti bulunmaktadır. 71b'den sonra bir yaprak düşmüştür. Yaprak düşmeleri daha önce zikredildiği gibi ayakların uyumsuzluğunun bir sonucu olarak belirlenmiştir. 11 rubainin yer aldığı iki yaprak düşmüştür, bu eksik rubailer Bakü nüshasından tamamlanmıştır. Bakü nüshasında 167 rubai yer almaktadır. Ancak her iki nüsha da eksiktir. Bakü nüshasında olmayan 3 rubai ve bir rubainin yarısı Ankara nüshasından tamamlanmıştır. İki nüshanın karşılaştırmalı incelenmesi sonucunda, 171 rubai ve bir beyit ortaya çıkmıştır.

Dîvan'da ilk rubai şudur:

بِالْفَضْلِ لَنَا وَوَصَلَ حَبِيبَ بِنَا
ذَا الْفَضْلِ بِنَا وَوَصَلَ هَنِيَّ بِنَا

فِي الْبُعْدِ لَنَا قَرُبٌ وَوَصَالٌ عَجَبَا
يَا لَيْتَ لَنَا قَرَبٌ بِعَيْدِ بِنَا

Ölümlle gelen ayrılıkta (fasl) bizim için habibin, sevgilinin visalı (vasl) vardır,

Alem-i fenâda bu fasl bizim için hoş vuslattır.

Acaba uzaktayken de bizim için visal kurbu (yakınlığı) var mıdır?,
Keşke bu'dda (yardan ayrı) iken kurbu (Yarın yakınlığını) tada bilsek
(Gülşenî , B-778, v.19a; Gülşenî , A-421, v.70b).

Son rubai yarım olup sadece iki mısrası vardır:

الشرع كمال بطل النقص به
حكم ازلي ابدًا فاض به

Şeriat noksanı ortadan kaldıran kemaldır,
Ezeli hüküm daima onunla feyizlenir (Gülşenî , v. 84b).

İbrahim Gülşenî'nin Arapça dîvanından bahsederken, dilinin oldukça sembolik olduğunu vurgulamak gerekir. Mevlânâ Celalettin Rumi (ö: 1273), Yunus Emre (ö: 1320 (?)) gibi Gülşenî'nin etkilendiği bazı mutasavvıflar, düşüncelerini remzi olsa bile konuşma diline yakın üsluplarda ifade etmeğe çalışmışlar. Ancak İbrahim Gülşenî'nin şiirlerinde çokça tasavvufi terimler kullanıldığından sembolizm güçlüdür.

Tasavvuf yoluna talip kişinin tasavvufi tekamül sürecinin, haller ve makamlarda yükselişi sonucunda gerçekleştiği bilinmektedir. Bu nedenle hal ve makam tasavvuf sisteminin iki ana kavramı kabul ediliyor. Hal ve makam birbirinden farklıdır. Hal vehbîdir, Allah'ın kula lutfettiği vâridâttır. Kulun çalışmasıyla elde edilemez ve değişkendir, sabit ve kalıcı değildir. Makam, kulun riyâzet ve nefsi terbiye ile ve tekrar ederek kazandığı edep ve ahlâktır (Sühreverdi, 2010, s.154). Şairimiz rubailerinde tasavvufi hal ve makamlardan(fasl, hicr-vasl, visal; kurb-bu'd; cem-fark; fenâ-bekâ; vahdet-kesret; sahv-sekr; havf-reca; aşk, muhabbet; vecd, şevk), çoğuna değinmiştir. Kendine has sembolik üslubuyla tasavvufun temel ilkelerini (fakr, şuhûd, vücûd, şath), daha belagatli ifade edecek olursak, kuş diliyle, bazen telkin şeklinde, bazen de soru sorarak açıklama tarzında okuyucuya ulaştırmıştır.

Rubailerde şairin konu ettiği ana temalar, fasl-vasl, kurb-bu'd, sekr ve sahv gibi tasavvufî haller ve tecellî, şühud, ayn, mekân, zaman gibi makamlar, klasik tasavvufi motiflerdir.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının 16.Yüzyıl temsilcilerinden biri de Halvetilik tarikatının Gülşeniyye kolunun kurucusu İbrahim Gülşenî'dir. El-Berdâi (Azerbaycan) ve El-Âmîdi (Diyarbakır) nisbesiyle kaynaklarda zikredilmişse de, ekser araştırmacılar onun Diyarbakırlı olduğu üzerinde durmuşlar. Makalemizde şairin El-Berdâi nisbesiyle anılmasına açıklık getirilmiş, orada doğmasa bile Azerbaycan Akkoyunlu devleti hudutları içerisinde yaşaması, şeyhi Dede Ömer Ruşeni ile burada görüşmesi, Berda şehrinin dönemin ilim, sanat merkezi olması şairin yolunun bir şekilde bu şehirle kesiştiğine işaret etmektedir.

Gülşenî'nin kaynaklarda Arapça, Farsça ve Türkçe dîvanları, "Mânevi" (El-Mâneviyyü'l-Hafiyye), "Şerh-i Mesnevi", "Kenzü'l-Cevâhir", "Râznâme", "Mâ-yi Meîn" (Risaletül-Etvar), "Tefsîr-i Âye-yi Fahle' Na'leyk", "Ezhâr-i Gülşen", "Çobannâme", "Pendnâme", "Muntehâbât-ı Makâlât-i Gülşenî" isimli yazma eserleri tespit edilmiş, Türkçe eserlerinin büyük kısmı çalışılmış, Farsça ve Arapça tek eseri olan Dîvan çok az sayıda araştırmalara konu olmuştur.

Çalışmamızda şairin Arapça dîvanının yapısı, dil ve üslup özellikleri, muhtevası, yazma nüshaları gibi konulara değinilmektedir. Dîvan'ın iki nüsha esasında tertip edilen metni 9789 mısradan oluşmaktadır. Dîvan'da 2 kaside, 56 gazel, 171 rubai mevcuttur. Üslûbu akıcı, sanatsal ifade ve betimleme araçları bakımından zengindir. Öğretici üslûbundan anlaşılmaktadır ki, mürşid Gülşenî tarafından müritlerine yol göstermek amacıyla yazılmıştır. Dîvan'da şairin konu ettiği ana temalar, aşk, fasl-vasl, kurb-bu'd, sekr ve sahv gibi tasavvufi haller ve tecellî, şühud, ayn, mekân, zaman gibi makamlar, klasik tasavvufi motiflerdir.

Dîvan Arapça yaranmış Türk edebiyatının nadir örneklerinden biri olarak çok değerlidir ve edebiyat tarihimizde incelenmeğe değer eserlerdendir. Berda'dan Kahire'ye uzanan bir düşünce sisteminin ürünü olan bu Dîvan'ın, Türk edebiyatına katkı sağlaması umulmaktadır.

Etik Kurul İzni *Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.*

Çatışma Beyanı *Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.*

Destek ve Teşekkür *Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluşun destek alınmamıştır.*

Kaynaklar

- Ağabali, F. (2015). *Huma-yı arş* (nşr. Mehmet, Rihtım). Nurlar Yayınları.
- Aliyeva, F. (2013). Gülşenî Berdei'nin erebce dîvanının yeni elde olunmuş Ankara nüshasından bezi açıklamalar. *Orta Asır yazmaları ve Azerbaycan medeniyeti tarihi problemleri XIII Respublika Elmi konferansı* (s.191-193). Elm ve Tahsil Yayınları.
- Aliyeva, F. (2016). Elyazmalardaki rubaileri esasında İbrahim Gülşenî nin erebce yaratıcılığının tedkiki. *AMEA Yazmalar Enstitüsü Elmi eserler dergisi*, (1), 88-101.
- Ankaravi, İ. (2018). *Osmanlı tasavvuf düşüncesi*. Vefa Yayınları.
- Bertels, E. (1965). *Sufizm i sufiyskaya literatura*. Nauka Yayınları.
- Bilgin, A. (2007). Osmanlı şiirinde ölmeden önce ölme temi. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 142 (36/2), 42-53.
- Cami, M. (2011). *Nefehatü'l-üns min hadarati'l-kuds*. (Ali, Çavuşoğlu Çev.). Huzur Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Anka Yayınları.
- Çelik, F. (2022). Yazma eserlerde varaklara numara atama ve varak-sayfa eşleştirmesi. *USAD*, (16), 145-162.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2593564>.
- El-Hakim, S. (2004). *İbnü'l-Arabi sözlüğü*. (Ekrem, Demirli Çev.). Kabcacı Yayınları.
- Gülşenî , İ. (1289). *Şerh-i Ma'nevî'yi-Şerîf*. (Lalî, Fenâî şrh). Darü't-Tıbaatü'l-Âmire.
- Gülşenî , İ. *Dîvân-ı Hazret-i Şeyh İbrâhim Gülşenî*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya fakultesi, No: A421.
- Gülşenî , İ. *Dîvân*, AMİA Elyazmalar Enstitüsü, No: B-778/I.
- Gülşenî, M. (1982). *Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî*. (Yazıcı, Tahsin Ed.). TTK Yayınları.
- Gülşenî, M. (2014). *Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî*. (Koç, Mustafa ve Tanrıverdi, Eyyüp Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Haksever, C. (2004). Varoluşsal kendinden geçme ve yansımaları: İmam-ı Rabbanî'nin şathiyye anlayışı örneği. *Çorum İlahiyat fak. dergisi* 3 (5), 103-126.
- Hocazade, A. (1322). *İbrahim Gülşenî*. Kütübhan-e-i Cihan.
- Hucviri, A. (1996). *Keşfü'l-Mahcub*. (Uludağ, Süleyman haz.). Dergah Yayınları.
- İpekten, H. (2013). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve aruz*. Dergah Yayınları.
- İpekten, H. (1996), "Gazel", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 13, s. 440-442, TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazel--edebiyat> (21.12.2022).
- İzmirli, B. (2013). Şair bir sufi ya da aşıkların sultanı İbnü'l-Fariz. *Sufi Araştırmaları*, 7, 20-34.
- Kara, M. (2005). *Dervişin hayatı, sufînin kelâmı*. Dergah yayınları.
- Kaşani, A. (2015). *Tasavvuf sözlüğü*. (Demirli, Ekrem Çev.). İz Yayınları.
- Kızılcık, A. (2006). *Dîvan-u İbrahim Gülşenî*. Dar-ü Tebe Yayınları.
- Konur, H. (2000). *İbrahim Gülşenî . Hayatı, eserleri, tarikatı*. İnsan Yayınları.
- Kurnaz, C., Tatçı M. (2001). *Türk edebiyatında şathiyye*, Akçağ Yayınları.
- Musabeyli, A. (2002). *Elyazma kitabı ve XV-XVI asırlar Azerbaycan edebiyatı: problemler, araştırmalar (tekstoloji-filoloji tetkikat)*. Nurlan Yayınevi.
- Musabeyli, A. (2015). *Şeyh İbrahim Gülşenî Berdai ve türkçe Dîvanı*. İlim ve Tahsil Yayınları.
- Öztekin, A. (2011). İbn Arabî'nin "Ayan-ı Sabite"si ile Jungun "arketipleri" üzerine bir değerlendirme. *Ankara Ü.İlahiyat fakültesi dergisi*, 52 (1), 293-303.
- Öztürk, M. (2008). "Rubai". *DİA*, C.35, s.176-177, TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rubai#1> (21.12.2022).
- Rıhtım, M. (2010). *Seyid Yahya Bakuvi ve onun Şifa el-Esrar adlı eseri*. Elm Yayınevi.
- Schimmel, A. (1975). *Mystical dimensions of Islam*. The University of North Carolina Press.
- Seyyid, M. (2008). *Istilahat-ı insan-ı kamil*. (Kara, İhsan Haz.). İnsan Yayınları.

Sühreverdi, Ş. (2010). *Avarifü'l-mearif*. (Öztürk, Abdülvehhab Haz.). Saadet Yayınları.

Şârâni, A. *Et-Tabakatü'l-kübra*. <http://www.al-mostafa.com/>

Yekta, S. (2003). Tasavvuf edebiyatına ait temel bir metin ve Türk edebiyatına yansımaları, *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXX, 445-468.